

Azizah Y. al-Hibri
Planiranje porodice i islamsko pravo
Preveo: Dženan Imamović

Govor koji slijedi održan je 19. maja 1993. godine kao dio "Panel diskusije o religijskim i etičkim pogledima na pitanja populacije", sazvane od strane Organizacijskog odbora nevladinih organizacija na Prepcom II Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju pri Ujedinjenim narodima.

Bilješka uz tekst

U ovome govoru autorica daje kratak pregled pogleda islamskog prava o ovoj temi, a ne promiče nijedno pojedinačno stanovište vezano za raspravu o planiranju porodice. Namjera je autorice posuvratiti pažnju čitaoca na važnost ispravnog ispitivanja dokaza i činilaca sadržanih u konkretnom slučaju koji se razmatra, u svjetlu svih relevantnih kako zajedničkih tako i pojedinačnih činilaca. Autorica također želi naglasiti važnost formuliranja svih ovih analiza daleko od svih oblika nametanja i prinude, bilo svjesnih ili podsvjesnih, pojedinačnih ili organiziranih, uključujući tu i ciljane reklamne kampanje. Naposljetku, svaka je muslimanka za svoje vlastite odabire osobno odgovorna Bogu.

Veoma mi je drago što danas imam priliku obratiti vam se po pitanju planiranja porodice s tačke gledišta islamskog prava.

Da bi razumjeli ovu tačku gledišta, trebamo razumjeti osnovno ustrojstvo ovakvog prava. Prije svega, osnovni tekst koji obezbjeđuje vodstvo u svim pitanjima islama jeste Kur'an, objavljena riječ Božija. Nijedan musliman ne može usvojiti stanovište suprotno stanovištu Kur'na.

Ipak, Kur'an, koji obezbjeđuje mnoštvo posebnih propisa i općenitih principa, ne označuje jasno svaku moguću situaciju s kojom bi se mogli suočiti muslimani. Zato slučajeve koji tu nisu jasno naznačeni, muslimani traže u primjeru i izrekama Poslanika Muhammeda (njegovom sunnetu), kao drugome izvoru vodstva. Često, tako, ipak, ostaju otvorena neka pitanja tumačenja ili primjene. U takvim se slučajevima muslimani oslanjaju na idžtihad (iğtihād), koji znači sposobnost da se analizira kur'anski tekst ili problemska situacija s obzirom na relevantni kulturni i povjesni kontekst, a onda izvede odgovarajuće tumačenje ili rješenje utemeljeno na potpunom razumijevanju kur'anskih principa i Sunneta. Ovaj pristup ima za posljedicu veoma fleksibilnu pravnu znanost a ukorjenjen je u kur'anском ajetu koji muslimane koji se na slažu u nekom pitanju upućuje da rješenje toga pitanja traže vraćajući se natrag riječima Boga i Njegova Poslanika.¹

Fleksibilnost islamskog prava nije slučajna. Ona je bitan dio kur'anske filozofije, jer Islam je objelodanjen svim ljudima i za sva vremena. Sukladno tome, njegovo pravo mora biti sposobno odgovoriti krajnje različitim potrebama i problemima. Osim toga, Islam je objelodanjan postepeno. Ova činjenica (kao i određeni ajeti u Kur'anu) pokazuje Božansko uvažavanje ljudske poteškoće prilagođavanja na nagle promjene.² Zato, fleksibilnost i evolucija su svojstvena obilježja religije. Ipak, treba naglasiti da ova fleksibilnost ima svoje granice. Ona se ne proteže na najosnovnija načela Islama, kao što je vjerovanje u jedinstvo Boga.

Među osnovnim principima idžtihada su sljedeći:

1. Propisi se mijenjaju s promjenom u vremenu i prostoru;
2. Biranje manjeg od dva zla; i
3. Zaštita javnog interesa.³

U diskusiji o pitanju planiranja porodice, važno je sve ove principe i temeljne zakonske okvire imati na umu.

Naprimjer, kada muslimanski učenjak dođe do zaključka o kontracepciji ili abortusu, važno je za tog učenjaka i zajednicu muslimana kojoj se obraća procijeniti takav zaključak u svjetlu njihovog javnog interesa. Ako, iz nekog razloga, postojanje ili blagostanje zajednice biva ugroženo, tada učenjak i svaki član zajednice moraju, u dolaženju do svojih vlastitih konačnih zaključaka, razmotriti tu činjenicu, koja je sadržana u gore navedenom principu (3) . Ovo je jedan od razloga zašto se zakoni mijenjaju s promjenom vremena i mjesta.

Planiranje porodice u islamskoj tradiciji

Kao i druge dvije Ibrahimovske religije, Islam cijeni porodicu i podstiče rađanje. Zbog ovih su činjenica neki muslimani zaključili da Islam ne dopušta planiranje porodice. Dva su dokaza često navođeni kao uporište ovom zaključku. Prvo, to što je Kur'an muslimanima zabranio ubijanje vlastite djece iz straha od siromaštva.⁴ Drugo, to što je Poslanik potsticao muslimane da uvećavaju svoj broj rađanjem.⁵ Međutim, ova tvrdnja ne čini pravdu složenosti islamskoga stava i ukupnosti njegovih učenja. U protivnom, bilo bi nemoguće objasniti vjerodostojnu činjenicu da je Poslanik znao da neki od njegovih ashaba, uključujući i njegovog rođaka 'Alīja, prakticiraju al-'azl (prekid snošaja) a da ipak nije zabranio ovu praksu.⁶

Da bismo u potpunosti razumjeli islamsko gledište o planiranju porodice, trebamo pažljivije pogledati sliku u cjelosti. Naravno, njegova je polazna tačka da podstakne zakon nepovredivosti života. Odavde Poslanikov podstrek na rađanje i kur'anska zabrana čedomorstva, široko raširene predislamske prakse koja je uključivala rođenu djecu a koja je bila, uglavnom, motivirana gospodarskim i polnim obzirima.

Ipak, takav temeljni stav ne čini neophodnim zaključak da je kontracepcija, ili čak abortus, zabranjena. Svakako, kroz povjest, najprisutniji stav među muslimanskim učenjacima spram sprječavanja začeca (contraception) bio je da je to dozvoljeno uz pristanak supruge, mada ponekad može biti okarakterizirano kao nepoželjno. Pristanak supruge je tražen stoga jer je islam supruzi priznao pravo na spolni užitak i rađanje.

Vodeći zagovornik ovog viđenja je Al-Ġazālī (u. 1111.godine), koji svoje zaključke temelji na dobro poznatom načelu da je dopušteno ono što nije zabranjeno tekstom Kur'ana ili vjerodostojnim hadisom (riječima Poslanika), ili analogijskim promišljanjem uz uvažavanje jednog ili oboga.⁷ Što se tiče kontracepcije, kako on navodi, ne postoje nikakve zabrane. Zapravo, suprotno je tačno. Njegova analoška logika iznenađuje svojom jednostavnošću. U jednom djelu svoga dokaza, navodi da je, i pored Poslanikova podstreka na rađanje, dozvoljeno za muslimana/muslimanku da ostane neoženjen/neudata. Posljedica ostajanja neoženjenim/neudatom

na rađanje, kako on prosuđuje, nije različita od posljedice prakticiranja al-‘azla. Čim je jedno dozvoljeno, slijedi da je drugo, isto tako, također dozvoljeno.⁸

Potom, Al-Ġazālī ustanovljuje da je kontracepcija, mada inače dozvoljena, mekruh (pridjev u značenju *nepoželjno* ili *neomiljeno*) ako se prakticira da se izbjegne, naprimjer, dobivanje ženskog potomka. Glavna potpora ovome zaključku je da se u Kur’anu s neodobravanjem gleda na preferiranje muškog potomstva.⁹ Al-Ġazālī, ipak, podržava kontracepciju zbog drugih razloga kao što su zaštita žene od opasnosti porođaja, izbjegavanje siromaštva, pa čak i čuvanje ženine ljepote.¹⁰

U slučaju paniranja porodice putem kontracepcije, želja da se izbjegne siromaštvo ne krši pravo na život rođenog ljudskog bića. Naprotiv, njen cilj je sačuvanje kvalitete dostojanstvenosti života za one već rođene. S druge strane, korištenje kontracepcije da bi se izbjeglo imanje više ženske djece odražava svjetopogled i vrijednosni sistem etički suprotan onome kur’anskom. Na taj je način smatrano mekruhom i neodobravano od učenjaka poput Al-Ġazālīja.¹¹

Drugi se pravници slažu sa Al-Ġazālījevim temeljnim stavom o kontracepciji ali se ne slažu o tome šta pojam mekruha podrazumijeva. Ovakvo neslaganje vrlo vjerovatno bilo je zasnovano na njihovim nejednakim povjesnim i kulturnim iskustvima. Drugim riječima, ovo su vrste razilaženja predviđenih i dopuštenih prvim načelom, a možda i ostalim gore navedenim načelima idžtihada.

Kontracepcija

Po islamu, sperma sama nema neku naročitu vrijednost. Sama, ona nije život, a da li će se razviti u život stvar je Božanske svemoćnosti. Poslanik osobno je rekao: “Ne rezultira svako izbacivanje sjemena nastankom djeteta.”¹² On je, također, svojim ashabima rekao da ako Bog hoće stvoriti neki ljudski život, Bog tako i učini, prakticirali oni al-‘azl ili ne.¹³ Neobična analogija koju koristi Al-Ġazālī dalje oslikava isto stajalište. Al-Ġazālī izjednačava spolni snošaj s sporazumom, jer se sastoji iz ponude i prihvata. Tako da, za svo vrijeme dok ponuda nije prihvaćena, ona može biti opozvana.¹⁴

Ibn Hazm, koji je živio u islamskoj Španiji (u. 1063.godine), predstavlja viđenje manjine o kontracepciji. On usvaja krajnje ograničavajući stav, obrazlažući da je to forma skrivenog čedomorstva te da je prema tome zabranjena Kur’anom. Njegov se argument temelji na izvješću Ġudāme, žene koja je čula Poslanikovo spominjanje al-‘azla kao skrivenog čedomorstva.¹⁵ Al-Ġazālī i mnogi drugi se prema istom izvješću odnose drukčije. Usredsređujući se na činjenicu da fetus ne postaje živo biće dok ne dospije do određenog stupnja razvoja, Al-Ġazālī zaključuje da navedena izreka upućuje na *kerahijje* (imenica u značenju *nepoželjnost*), a ne na zabranu. U ovom stavu, on se djelomično oslanja na odbijanje ashaba ‘Alīja da al-‘azl opiše kao “malo čedomorstvo”.¹⁶

Od pet glavnih tradicionalnih islamskih škola mišljenja, većina hanefija, malikija, džaferiya (imamija) i hanbelija dozvolili su činjenje al-‘azla, uslovljenog pristankom supruge.¹⁷ Zapravo, neki od džaferijskih i malikijskih učenjaka dali su ženi pravo na novčanu nadoknadu od njenog muža, ako bi on primjenjivao al-‘azl bez njene suglasnosti.¹⁸ Ipak, džaferiye dozvoljavaju al-‘azl bez ženinog neposrednog pristanka, ako je ona još prije, na početku, pristala.¹⁹ Neki se hanefije i hanbelije, međutim, ne slažu s glavnim stavom njihovih škola što se tiče nužnosti pristanka

supruge.²⁰ Šafije su dozvolili al-‘azl čak i bez takvog pristanka, jer, po njihovom viđenju, supruzi je dato pravo zahtjevanja spolnog odnosa ali ne i insistiranja na ejakulaciji.²¹

U skorije vrijeme, neki su se muslimanski učenjaci vratili manjinskom Ibn Hazmovom mišljenju. Dio razloga možda je ukorjenjen u njihovoj zabrinutosti za muslimanski ummet (nešto poput pojma *narod*) koji je, kako oni vjeruju, postao ciljana meta propagande kontrole populacije od strane Zapada. U takvom slučaju, međutim, pravilna analiza nije vratiti se natrag kontraverznim argumentima Ibn Hazma. Radije, muslimanski bi učenjaci svoje stavove trebali učiniti jasnijim drugim muslimanima pozivajući se na ozakonjenje principa pravne znanosti, kao što su ona prije navedena. Ovaj pristup bi im omogućio da dođu do njihovih željenih zaključaka, a istovremeno i puno približavanje ostalim muslimanima. To bi, također, sačuvalo cjelovitost religijskih naučnih analiza koje se tiču zajednice na zrelih i principijelnim osnovama, povećalo svijest zajednice, ostavljajući prostora za različite lične odluke prosječnog muslimana.

Abortus

Još jedan od glavnih oblika kontrole populacije je abortus. Većina muslimanskih učenjaka dopušta abortus, mada se razilaze u vezi s stupnjem razvoja fetusa iznad kojega abortus postaje zabranjen.²² Da bismo razumjeli razilaženje u njihovim stavovima, prvo moramo istražiti šta Kur'an kaže o ovoj stvari.

Dva su kur'anska odlomka koji oslovljavaju ovo pitanje. Oba opisuju stupnjeve razvoja fetusa.²³ Oni mogu biti ukratko izloženi na sljedeći način : sperma (nutfah) se razvija u maternici, zajedno sa jajašcem, u zakvačenu grudvicu (‘alaqah), onda u smežureni komadić mesa (mudğah) potpun po sebi ali još nesavršen, potom nastupa drugi stadij (*ḥalqan āḥar*). U ovome posljednjem stupnju *ḥalqan āḥara* događa se udahnuće duše.

Učenjaci se slažu da je abortus u ili poslije stupnja udahnuća duše zabranjen, izuzev s ciljem da se sačuva život majke.²⁴ Oni se, međutim, ne slažu o tome kada je dostignut ovaj stupanj i da li je abortus čak i u ranijem stupnju dozvoljen. Jedna skupina dozvoljava abortus do sto dvadesetog (120) dana.²⁵ Druga ga zabranjuje od osamdesetog (80) ili čak četrdesetog (40) dana poslije začeća.²⁶ U svakom slučaju, mnogi zauzimaju stav da abortus ne postaje zabranjen iznenadno u određenom stadiju (bilo da je taj stadij dospio do udahnuća duše ili prije). Zapravno, abortus postaje sve više i više mekruh kako se fetus razvija, dok ne postane konačno zabranjen.²⁷

S druge strane, manjina učenjaka drži se veoma strogog pogleda koji zabranjuje abortus od momenta kada se sperma pričvrsti u maternici, po teoriji da je to već na putu da bude udahnuta duša.²⁸ I ovi učenjaci smatraju da su abortusi izvršeni u kasnijim stadijima trudnoće još ozbiljniji od onih izvršenih u ranijim stadijima. Ovaj su stav u skorije vrijeme prihvatili neki muslimanski pravници, koji se u dolaženju do svojih zaključaka oslanjaju na svjedočanstva nauke. Pozdravljajući mnoge napore ranijih muslimanskih pravnika u vezi s ovim predmetom, zaključuju “iz istraživanja suvremenih medicinskih i naučnih dostignuća... da je zametak (embryo) živeći organizam od momenta začeća”.²⁹

Među glavnim tradicionalnim školama mišljenja, glavnina hanefija i šafija dozvoljavaju abortus u periodu prije sto dvadesetog (120) dana.³⁰ Među manjinom šafija koji se suprotstavljaju

ovom viđenju je Al-Ġazālī, koji abortus opisuje kao ġināyah (zločin).³¹ Hanbelije dozvoljavaju abortus prije četrdesetog (40) dana (uzimanjem lijekova), dok džaferije i malikije to zabranjuju u bilo kojem vremenu.³² Naravno, sva ova viđenja dozvoljavaju abortus u krajnjoj potrebi, kakva je spašavanje majčinog života, čak i poslije udahnuća duše.³³

Vrijedno je spomenuti višestoljetni život islamskih društava u čijim su se centrima razvijale različite škole mišljenja jedne kraj drugih. Sve te škole bile su primjeri dobroga i iskrenog idžtihada. Odnos pojedinca prema bilo kojoj od ovih škola bio je čisto proizvod vlastitog stava. Opći dojam koji proizilazi iz ove vrste idžtihada jeste preferiranje planiranja porodice putem kontracepcije, kao manje sporne u odnosu na abortus.

Ako se, međutim, žena suočila sa odlukom o abortusu, te ako je poslije razmišljanja zaista našla prosuđivanje grupe koja dozvoljava (poput viđenja većine hanefija) ubjedljivim, onda ona ne bi trebala biti obeshrabrena prethodnom raspravom o razilaženjima, i trebala bi se osjećati slobodnom pristati uz onu opciju koja se njoj čini prihvatljivom. Ovaj je savjet utemeljen na Poslanikovom stavu ohrabirivanja idžtihada i islamskoj naučnoj tradiciji smatranja neslaganja među mudžtehidima (onima koji se bave idžtihadom) izrazom Božije milosti prema muslimanima.³⁴

Završna razmatranja

Ovo je veoma kratak pregled islamske pravne znanosti o ovoj temi. Stav većine je da je muslimanskoj porodici dopušteno baviti se planiranjem porodice. Međutim, pravi odgovor na današnje pitanje da li bi muslimanske porodice trebale biti ohrabrivane od strane svojih ustanova da se bave planiranjem porodice nešto je složeniji. Određene osobenosti ove povjesne epohe i njena tehnokratska društva moraju biti pažljivo analizirni tako da muslimanski učenjaci i vođe ne pruže podršku politikama koje, u konačnici, staju nasuprot islamskom duhu ili javnom interesu. Naprimjer, dok islam dozvoljava porodici da svoje uvećanje razumno planira s ciljem da izbjegne siromaštvo, ovo dupuštanje ne bi trebalo biti izokretano tako da se siromašnija društva ili tehnološki slabije razvijene zemlje obeshrabruju i lišavaju njihovog prava na rađanje. Zaista, Kur'an nam kaže da se Bog brine o svim stvorenjima.³⁵

Bilješke

Istraživački rad za ovaj članak potpomognut je potporom za istraživanje pravne škole T.C.Wiliams Univerziteta u Richmondu, i potporom za putovanje Univerziteta u Richmondu.

Željela bih se zahvaliti : dr. Fethi Osmanu, redovnom profesoru na Islamic Center of Southern California i dr. Hassan Hathout i dr. Hathout, članovima tog centra, na njihovim vrijednim napomenama vezanim za originalni tekst govora. Ovaj tekst je prepravljen u skladu s njihovim primjedbama. Ipak, ja sam osobno odgovorna za stavove koji su u njemu navedeni. Također, željela bih se zahvaliti svojoj asistentici pri istraživanju, gđi Leili Sayeh, advokatu iz Tunisa, bez čije pomoći ne bih mogla navrijeme završiti ovaj rad.

Budući da je ovaj govor održan na forumu Ujedinjenih naroda a upućen je raznolikom slušateljstvu, dodatno sam se potrudila fusnote izraziti prilagođene engleskom jeziku gdje god je to bilo moguće. Ovaj rad svojim napomenama upućuje sve zainteresirane za dalje istraživanje na

orginalne arapske izvore. Moji članci na engleskom jeziku, od kojih su neki bili upotrebljeni i za ovaj rad, također usmjeravaju na orginalne arapske izvore.

O autorici:

Muslimanski filozof, pravnica i spisateljica, dr. Al-Hibri predavala je filozofiju i etiku na nekoliko univerziteta i bila je gostujući profesor na Harvard Divinity School i Center for the Study of World Religions. Dr. Al-Hibri je autorica i izdavač mnogih članaka i knjiga, uključujući i *Women and Islam*. Ona je također i članica Advisory Board of the Muslim Council.

Napomene:

¹ Kur'an 4:59. Pri citiranju Kur'ana, prvi broj jeste redni broj sure (poglavlja), a drugi predstavlja redni broj ajeta (stavak). Autorica preporučuje prijevod A.Yusuf Alija (Amana Corp., Brentwood, Maryland, 1983.), iako ga ne slijedi u potpunosti, već često pribjegava vlastitom .

² O ovome i drugim shvatanjima razmatranim u ovom uvodu, vidjeti "Islamic Constitutionalism and the Concept of Democracy", ove autorice, objavljenog u Case Western Reserve Journal of International Law, svezak 24, br. 1, zima 1992., str. 3-10. (Tekst je objavljen u F. Karčić i E. Karić, urednici, *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*, Sarajevo: Pravni centar, 1998).

³ Ibid., str. 8-10. Vidjeti također Subhī Mahmassānī, Falsafāt al-Tašrī' fī al-islām (Dār al- 'ilm li al-Malayīn, Bejrut, 1961.), str. 200-207; 480.

⁴ Kur'an 17:31, 6:151.

⁵ Abū Dāwūd Sulaymān ibn al-Aš'ath al-Siġīstānī, Sunan Abī Dāwūd (reprint, Dār 'ihyā' al-Sunnah al-Nabawiyah, Bejrut, 1980.) paragraf 2, str. 220. Također vidjeti: Abdel Rahim Omran, Family Planning in the Legacy of Islam (Routledge, London, 1992.), str. 100-101. Omranova knjiga je odličan rad u oblasti učenja i nauka sunneta (tradition). Hadis koji je u njoj zabilježen ocjenjen je vjerodostojnim od strane učenjaka Al-Azhara. Za one zainteresirane za detaljnije ispitivanje valjanosti argumenata raspravljanih ovdje od strane autora ovoga rada ili u njihovom orginalnim arapskim tekstovima, vidjeti članak napisan u suradnji s drugim religijskim učenjacima (još neobjavljen) u kojemu je raspravljano o al-'azlu (prekid snošaja), Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal, paragraf 16, br.1.

⁶ Abū Hāmid al-Ġazālī, 'Ihyā' 'Ulūm al-dīn (reprint, Mustafā al- Bābī al-Halabī wa awlādūhū, Kairo, 1939.), s Hāfiz al-Islām al-'Irāqījevom provjerom vjerodostojnosti izreka Poslanika na marginama, svezak 2., str. 54; Omran, str. 118-119.

⁷ Kur'an upućuje na ovo načelo u nekoliko konteksta. Vidjeti, naprimjer, Kur'an 6:119, 5:90, 66:1 i 3:50. Za al-Ġazālījev argument, vidjeti al-Ġazālī, Muqaddimah fī 'Ihyā' 'Ulūm al-Šari'ah (Dār al- 'ilm li al-Malayīn, Bejrut, 1962.), str. 20-21. Vidjeti također B.F. Mussallam, Sex and Society in Islam (Cambridge University Press, Cambridge, 1983.), str. 17. Ovo je još jedna odlična knjiga, o ovoj temi, na engleskom jeziku. Još jedna kratka rasprava o ovom važnom načelu pojavljuje se u Omran, str. 75-76.

⁸ Al-Ġazālī, ibid. Ovdje al-Ġazālī dodaje da kontracepcija nije isto što i abortus, kojeg on vidi kao ġināyah (zločin) čak i u najranijem stadiju trudnoće. Mussallam, ibid.

⁹ Kur'an 16:58.

¹⁰ Al-Ġazālī, paragraf 2, str. 53.

¹¹ Ibid., paragraf 2, str. 53.

¹² Muslim ibn al-Haġġaġ al-Qušayrī, Sahīh Muslim (Muhammad 'Ali Sabih wa Awlādūhū, Egipat, 1963?), paragraf 4, str. 159. Vidjeti također, Omran, str. 120.

¹³ Muslim, str. 158. Vidjeti također, Omran. Str. 122.

¹⁴ Al-Ġazālī, paragraf 2, str. 53; Mussallam, str.18.

¹⁵ Abū Muhammad ibn Hazm, al- Muhalla (reprint, Maktabāt al-Ġumhūriyah al-Arabiyah, Kairo, 1970.), paragraf 11, str. 291-292.; Omran, str 136; također spomenuto u Al-Ġazālī, str. 54, koji ju naziva *Ġutāma* . Omran osporava tačnost imena koje su navodili Al-Ġazālī i ostali. Vidjeti Omran, str. 130. Za više o Ibn Hazmovom viđenju, vidjeti također al-Muhalla, paragrafi 10 i 12. U slijedećem svesku, on raspravlja o odgovarajućoj naknadi za mučenje koje razultira pobačajem u različitim stadijima trudnoće. Rasprava daje jasnu sliku Ibn Hazmovog viđenja.

¹⁶ Al-Ġazālī, paragraf 2, str. 54; Omran, str.133.

¹⁷ Wahbah al-Zuhaylī, al-Fiqh al-Islāmi wa Addillatuh (Dār al-Fikr, Damask, 1984.), paragraf 7, str. 331-332. Vidjeti također Abd al-Halīm Abū Šaqqāh, Tahrīr al-Mar'ah fī 'Asr al-Risālah (Dār al-Qalam, Kuvajt, 1992 ?), paragraf 5, str. 196-197., i Omranova rasprava o ovim različitim stavovima, str. 152-167. Vidjeti također autorov tekst koji se uskoro treba pojaviti spomenut u fusnoti 5 , radi daljnje diskusije o temi ovoga paragrafa. Obratiti pažnju na činjenicu djelovanja velikoga broja šiitskih škola idžtihada te da je njihova tradicija idžtihada izuzetno bogata i raznolika. Mi ćemo ovdje uzimati u obzir samo tradiciju imama Džafera (Ġāfar).

¹⁸ Omran, str. 155; 165; Mussallam, str. 32.

¹⁹ Omran, str. 153-154; 162-163; Mussallam, str. 31-32.

²⁰ Omran, str. 159; Mussallam, str. 31-32.

²¹ Omran, str. 159; Mussallam, str. 31.

²² Za kratak pregled raznolikih gledišta na ovo pitanje, vidjeti Omran, str. 190-193. Vidjeti također Muhammad al-Bār, Muškilāt al-iḡhād (al-Dār al-Saūdiyyah li al-Našr wa al-Tawzī', Džidda, 1985.), str. 5-45.

²³ Kur'an 22:5 i 23:12-14.

²⁴ Omran, str.191.

²⁵ Madkūr, Muhammad Salām, Al-Ġanīn wa al-Ahkām al-Muta'allikah bihī fī al-fiqh al-Islāmi (Dār al-Nahdah al-'Arabiyah, Kairo, 1969.), str. 301-302 (opisuje hanefijsko gledište koje dopušta abortus u tom stadiju čak i bez dozvole muža; također, navodi da mnogi hafefije abortus u tom ranom stadiju, ako je učinjen bez valjanog razloga, smatraju mekruhom. Omran, str.191; Al-Bār, str.42.

²⁶ Omran, str. 190-192. Dr. Osman , dr. Hassan Hathout i dr. Maher Hathout drže se gledišta da razlike, kao što su broj dana prije kojih je abortus dopustiv, izraz su razvijenosti nauke u vrijeme kada je određeni idžtihad djelovao. Dr. Osman također dodaje da je to bio izraz dominantne kulture. Dr. Hassan Hathout smatra kontraverze proisteklim iz razlika u određenju stupnja u kojemu započinje život fetusa. On tvrdi da takva određenja ne smiju biti poistovječena sa određenjima momenta udahnuća duše, tj. Kada rūh (duša) nastanjuje tijelo. Kao dokaz, on navodi Kur'an 7:85, u kojemu se tvrdi da samo Bog zna o rūhu. On tvrdi da je udahnuće usmjereno ka već živom biću i da je nedopusivo izvršiti abortus živog bića čak i prije udahnuća duše. Za više o ovom gledištu, vidjeti endnotu 29.

²⁷ Vidjeti npr. Al-Ġazālī, str. 53. Iako abortus smatra zabranjenim od momenta začeća, on ipak ustanovljuje da je abortus u kasnijem stadiju još veći zločin.

²⁸ Madkūr, str. 302. (opisuje malikijsko gledište). Vidjeti također Omran, str. 190-193; Al-Bār, str. 40-41.

²⁹ Abd al-Rahmān al-Awadī, izdavač, Humman Reproduction in islam: The Full Minutes of the Seminar on Human Reproduction in Islam, održan 24. maja 1983. godine u Kuvajtu, preveo Ahmad al-Gindi (Kuvajt, 1989.), str. 276. Stav sa sastanka pravnika je i zanimljiv i vrijedan daljnje rasprave. Kao prvo, možda je nepotrebno naglašena uloga tehnologije u pitanju o abortusu i ograničen na medicinsko određenje početka života. Drugo, možda nisu dovoljno uzeli u obzir oprečnosti koje i danas postoje, kako u medicinskim tako i u nemedicinskim krugovima, o pitanju početka života (o preliminarnoj diskusiji o ulozi medicine u islamskom pravu, vidjeti Madkūr, str. 89-103) Opširnije o ovoj temi namjeravam pisati u budućnosti. Konačno, također vrijedi naglasiti da se suvremeni pogled u svome zaključku (ali ne i u svome načinu mišljenja) podudara sa stavom Al-Ġazālīja. (Vidjeti fusnote 8 i 27).

³⁰ Madkūr, str. 87; 301-305. (navodi da se neki šafije nisu složili o nome šta čini dobar razlog za abortus prije sto dvadeset (120) dana). Omran, ibid., str. 190-193.

³¹ Al-Ġazālī, paragraf 2, str. 53.

³² Madkūr, str. 304-305 (navodi da hanbelije ne raspravljaju detaljno o ovoj temi; također, navodi da jedna šiitska grupa, zejdije, ne smatra abortus do stadija *mudḡah*, zadnji stadij prije udahnuća duše, zabranjenim. Vidjeti također, Omran, str. 191; al-Bār, str. 40. Vidjeti također, Muhammad al-'Āmilī, Wasā'il al-Ši'a (reprint, Bejrut, bez godine izdanja), paragraf 19, str. 15. Obratiti pažnju da hanbelijski učenjak, Ibn Raḡab, dijeli gledište Al-Ġazālīja. Al-Bār, str. 40.

³³ Omran, str. 191; Al-Bār, str. 44.

³⁴ Za raspravu o ovom pitanju , vidjeti moj rad Islamic Constitutionalism and the Concept of Democracy, str. 5-7. Vidjeti također Mahmassānī, Muqaddimah fī 'Ihyā 'Ulūm al-Šari'ah, posebno str. 13-31.

³⁵ Kur'an 11:6.